

Drs. J. de Veer

BEDRIJFSOMVANG EN ARBEIDSPRODUKTIVITEIT

Mededelingen en Overdrukken
No. 55

L 27
55 A

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - Den Haag
Tel.: 61 41 61

Overdruk uit: "Bedrijfsontwikkeling" ~~Editie Veehouderij~~, *algemeen gedeelte*
2e jaargang, No. 3, maart 1971

Inleiding

Het aantal landbouwbedrijven nam af en het aantal in de landbouw werkzame arbeidskrachten vermindert. Dit proces is reeds lang aan de gang en is na de oorlog sterk versneld.

Aanvankelijk was er vooral een afnemning van het aantal arbeidskrachten door vermindering van het aantal medewerkende zoons en vreemde arbeidskrachten. Het aantal bedrijven daalde slechts weinig en de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf liep sterk terug. De mogelijkheden van verdere vermindering van het aantal medewerkende zoons en vreemde arbeidskrachten zijn na de sterke teruggang van de achter ons liggende decennia echter nog slechts beperkt. De verdere teruggang van de agrarische beroepsbevolking zal dan ook in sterkere mate tot stand moeten komen door vermindering van het aantal zelfstandige ondernemers en opheffing van bedrijven. Ook dit proces is na de oorlog op gang gekomen. De kleinere bedrijven worden steeds sterker geconfronteerd met het feit dat de beperkte bedrijfsomvang tekort schiet om gelijke tred te kunnen houden met de inkomensontwikkeling in andere sectoren.

De bedrijven blijken te klein om een doelmatige arbeidsaanwending te combineren met een rendabele exploitatie van de daarvoor benodigde uitrusting en volledige werkgelegenheid voor de beschikbare arbeid. Het inkomen uit het bedrijf blijft daardoor achter en loopt zelfs vaak terug. Er is geen ruimte om door aanpassing aan de schaarbeweging van kosten en opbrengsten te ontkomen.

De overheid tracht in samenwerking met het bedrijfsleven dit aanpassingsproces te stimuleren en te ondersteunen.

Enerzijds worden de afvloeiing van bedrijfshoofden en de opheffing van bedrijven bevorderd en de sociale consequenties hiervan verzacht. Anderzijds wordt de schaalvergroting en modernisering op bedrijven met toekomstperspectief begeleid en ondersteund.

Daarbij is de vraag gerezen of de vermindering van de agrarische beroepsbevolking en de opheffing van bedrijven in de komende jaren niet kan worden gestuit, doordat de technische mogelijkheden om economisch verantwoord de productieomvang per man te vergroten, uitgeput raken.

In dit artikel is nagegaan of hiervoor moet worden gevreesd. 1) Daarbij is uitgegaan van een gelijkblijvende produktieomvang voor het totaal van de Nederlandse landbouw, althans gemeten in standaardbedrijfseenheden (S.B.E.). Dit sluit dus niet uit, dat de produktie wordt vergroot door verhoging van opbrengsten per ha gewas of per dier of dat verschuivingen optreden in de samenstelling van het produktie-apparaat en het produktiepakket (meer vlees, minder melk, of meer varkens, minder pluimvee (b.v.)

1) Het artikel is gebaseerd op een op verzoek van de Directie voor de Bedrijfsontwikkeling van het Ministerie van Landbouw opgestelde nota.

Er is buiten beschouwing gelaten of uitbreiding of inkrimping van de in S.B.E. 2) gemeten landelijke produktieomvang te verwachten, na te streven, of te wensen is.

De ontwikkeling van het aantal bedrijven

Op het L.E.I. zijn diverse prognoses gemaakt van de toekomstige ontwikkeling van het aantal bedrijven en van de mannelijke agrarische beroepsbevolking. In dit artikel baseren we ons op de meest recente prognose van Perdok (1) ten aanzien van het te verwachten verloop van het aantal landbouwbedrijven groter dan 10 S.B.E. en van de arbeidsbezetting op deze bedrijven. We beperken ons daarbij tot de landbouwbedrijven en laten de tuinbouwbedrijven buiten beschouwing.

Tabel 1. Ontwikkeling van de vaste mannelijke arbeidsbezetting op landbouwbedrijven (excl. tuinbouw) met een omvang van meer dan 10 S.B.E. (x 1.000)

	1965	1970	1975	1980	versneld 1980
Bedrijfshoofden op landbouwbedrijven (excl. tuinbouw)	145	128	109	90	78
Meewerkende zoons	45	30	21	14	30
Overige arb.krachten	43	29	22	19	
	<u>233</u>	<u>187</u>	<u>152</u>	<u>123</u>	<u>108</u>

2) Standaardbedrijfseenheden (S.B.E.) zijn verhoudingsgetallen om verschillende agrarische produktierichtingen op een gemeenschappelijke noemer te brengen en in een zelfde grootte maat uit te drukken. Ze zijn gebaseerd op de verhouding tussen de factorkosten (nettopacht, arbeid, rente) die in 1968 bij een redelijk doelmatige bedrijfsvoering per eenheid (ha, dier etc.) moesten worden gemaakt. Binnen de landbouw (excl. tuinbouw) zijn ze tevens representatief voor de hoogte van de netto toegevoegde waarde of factoropbrengsten, d.w.z. de gezamenlijke beloning die voor arbeid, kapitaal en grond (excl. eigenaarslasten) gemiddeld bij de bedrijfsexploitatie kon worden gerealiseerd. In 1968/69 bedroeg deze factoropbrengst op de L.E.I.-bedrijven gemiddeld + 260 gulden per S.B.E., waarbij slechts geringe afwijkingen bestonden tussen de verschillende bedrijfstypen. De standaardbedrijfseenheden (S.B.E.) zijn tevens bruikbaar als globale maat voor de omvang van de arbeidsbehoefte. Zie verder o.a. Studie 3.14 Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw, blz. 14 en blz. 35, L.E.I., november 1970.

Maris (2) berekende, dat het jaarlijks afnemingspercentage van land- en tuinbouwbedrijven van 3% naar 4,3% kon toenemen als:

- a. het opvolgingspercentage zou afnemen tot 33%, d.w.z. dat slechts een derde van de wegens ouderdom, invaliditeit, sterfte etc. vrijkomende bedrijven wordt voortgezet door opvolgers;
- b. het beroepsveranderingspercentage zou verdubbelen, d.w.z. dat het percentage van bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar dat het bedrijf opheft en een ander beroep aanvaardt, tweemaal zo groot zou worden.

Voor de landbouwbedrijven is de consequentie van een dergelijke ontwikkeling hierboven aangegeven als "versneld 1980". In vergelijking met de Prognose Perdok is er dus nog een verdere afneming met 12 000 bedrijven doordat de ondernemers een ander beroep kiezen of de opvolgers alsnog een andere richting uitgaan.

Deze vermindering wordt dus niet bereikt via versnelde beroepsbeëindiging doordat oudere ondernemers ertoe gebracht worden eerder hun bedrijf op te geven, zonder een ander beroep te kiezen. Maatregelen, die slechts leiden tot een vervroegde beroepsbeëindiging door ondernemers op bedrijven zonder opvolgers, betekent vooral tijdwinst en heeft een tijdelijk effect. Na verloop van tijd zou de bedrijfsbeëindiging toch plaatshebben. Gegeven de leeftijdsopbouw zal dit bovendien voor een belangrijk deel vermindering van de kleinere bedrijven betekenen en dus relatief weinig mogelijkheden bieden tot expansie van de overblijvende bedrijven, zoals uit tabel 2 kan worden afgeleid.

Tabel 2. Indeling van landbouwbedrijven naar produktieomvang en leeftijd van de ondernemer per 1 mei 1968

Grootteklasse (SBE/bedr.)	10-30	30-50	50-70	70-90	> 90	totaal
Aantal bedrijfshoofden (x 1.000)	24	21	23	24	54	146
Aandeel in totale prod.omv. (in % van SBE)	3,5	7	11,5	16	62	100
Leeftijdsopbouw						
a. in % p. grootteklasse						
> 65 jaar	25	15	9	6	7	11
55-65 "	30	34	25	20	21	25
45-55 "	20	26	29	28	29	27
< 45 "	25	25	37	46	43	37
Totaal	100	100	100	100	100	100
b. Procentuele verdeling over grootteklasse						
> 65 jaar	36	19	12	9	23	100
55-65 "	19	19	16	13	33	100
45-55 "	12	14	17	17	40	100
< 45 "	11	10	17	20	42	100
Totaal	16	15	16	16	37	100

Bron: waarnemingsnet mei 1968, L.E.I.

Op de grotere bedrijven (> 90 S.B.E.) is slechts 28% van de ondernemers 55 jaar of ouder, maar op de bedrijven beneden 30 S.B.E. 55% en op de bedrijven van 30-50 S.B.E. 49%.

55% van de bedrijfshoofden ouder dan 65 jaar en 38% van de ondernemers van 55-65 jaar zijn ondernemer op een bedrijf kleiner dan 50 S.B.E. De bedrijven van deze ondernemers vertegenwoordigen slechts + 5% van de totale produktie-omvang. Uit vermindering van het aantal bedrijven in deze grootteklassen kan dus weinig ruimte komen voor uitbreiding van andere bedrijven.

De gemiddelde arbeidsproductiviteit in de landbouw zou wel toenemen bij versnelde afvloeiing van deze categorieën oudere ondernemers. Het maatschappelijk voordeel hiervan is echter waarschijnlijk niet groot omdat de alternatieve opbrengst van de vrijkomende arbeid gering is. Wanneer deze mensen niet in andere sectoren weer een arbeidsplaats krijgen wordt er macro-economisch geen voordeel geboekt.

Maatregelen gericht op beroepsverandering van jonge ondernemers hebben derhalve meer effect, zowel macro-economisch als wat betreft de vrijkomende expansiemogelijkheden voor de overige bedrijven.

Arbeidsbezetting en arbeidsproductiviteit

De vraag, waarop we ons in dit artikel richten, is of een verdere versnelling van de afvloeiing van de arbeidskrachten en van de opheffing van bedrijven tenslotte niet gestuit zal worden doordat de technische mogelijkheden tot verdere vergroting van de produktieomvang per man te kort schieten. In dat geval zou er geen aanleiding zijn om deze afvloeiing en vermindering van het aantal bedrijven sterk te stimuleren, tenzij men natuurlijk zou beogen de totale produktieomvang te verminderen.

Voor een antwoord op deze vraag wordt uitgegaan van de gegevens van een steekproef van de mei-inventarisatie 1968 (waarnemingsnet). Onderstaand overzicht vermeldt de bedrijven groter dan 0,25 manjaar (VAT) met minimaal 1 vaste manlijke arbeidskracht en exclusief tuinbouwbedrijven.

Aantal landbouwbedrijven	146 000
Aantal vaste manlijke arbeidskrachten	207 000
Aantal S.B.E.: totaal	12 156 000
per vaste arb.kracht	59
per bedrijf	83

Deze aantallen wijken in geringe mate af van gegevens van het CBS en de cijfers van Perdok. Dit is een gevolg van steekproeffouten en definitieverschillen.

Uitgaande van een vermindering tot 108 000 arbeidskrachten zoals voorzien bij een versnelde afvloeiing (zie tabel 1, versneld 1980) zou bij gelijke totale landelijke produktieomvang de produktieomvang per man gemiddeld + 112 S.B.E. moeten bedragen. Op zichzelf bezien is deze produktieomvang per man in 1980 gemakkelijk haalbaar, bij toepassing van moderne bedrijfssystemen.

Dit niveau moet echter beoordeeld worden tegen de achtergrond van het bedrijfsgroottepatroon.

Ook in de huidige situatie wordt de lage gemiddelde produktieomvang per man vooral veroorzaakt door het lage peil op de kleinere bedrijven, zoals blijkt uit tabel 3.

Tabel 3. Produktieomvang (S.B.E.) per vaste manlijke arbeidskracht in verschillende grootteklassen (landbouwbedrijven exclusief tuinbouw)

	Alle bedr.	< 30	30- 50	50- 70	70- 90	90- 110	110- 150	150- 190	> 190
Aantal vaste manl. arb.kr.per bedrijf	1.42	1.06	1.20	1.25	1.33	1.42	1.64	2.0	2.85
Aantal S.B.E. per man	59	17	34	47	60	69	77	84	93

Bron: waarnemingsnet mei 1968, L.E.I.

Er moet rekening mee worden gehouden, dat ook in de toekomst de gemiddelde produktieomvang per man in belangrijke mate bepaald wordt door het achterblijven van de kleinere bedrijven.

Een hypothetische situatie, die aansluit bij de versnelde prognose 1980 is gegeven in tabel 4. Daarbij is uitgegaan van een gelijkblijvende totale produktieomvang landelijk gezien.

Tabel 4. Prognose van bedrijfsgroottepatroon, arbeidsbezetting en produktieomvang per man op landbouwbedrijven (versneld 1980)

Groottekl. (S.B.E.)	< 30	30- 50	50- 70	70- 90	90- 110	110- 150	150- 190	190- 230	> 230	To- taal
S.B.E./bedr.	17	40	60	80	100	130	170	210	300	156
Aantal bedr. (x 1.000)	1,5	2,5	4	6	10	14	20	11	9	78
Totaal S.B.E. (x 1.000)	26	100	240	480	1000	3400	2310	2700	2700	12156
Arb.krachten/ bedrijf	1,00	1,00	1,05	1,10	1,15	1,25	1,41	1,60	2,70	1,38
S.B.E./ arb.kracht	17	40	60	73	87	108	120	130	145	113
Totaal arb.kr. (x 1.000)	1,5	2,5	4,2	6,6	11,5	17,5	28,2	17,6	18,6	108

Deze situatie is wat betreft de produktieomvang per man te realiseren. Het betekent, dat op de grootste bedrijven de produktieomvang per man gemiddeld moet stijgen tot 145 S.B.E. Dit komt overeen met + 36 melk-koeien per man of 28 ha bouwland per man op een akkerbouwbedrijf bij gemiddeld bouwplan. Dat ligt ruim binnen het bereik van de technische mogelijkheden, zoals die in 1980 zijn te verwachten.

De veranderingen in het grondgebruik

Overgang naar het hiervoor beschreven bedrijfsgroottepatroon vereist natuurlijk ook overgang van het gebruik van de grond. Op procentuele basis kan dit met enige fantasie worden geschetst.

In tabel 5 is in de twee bovenste rijen de procentuele verdeling van de totale produktieomvang van de Nederlandse landbouwbedrijven (excl. tuinbouw) gegeven voor mei 1968 en volgens de prognose "versneld 1980". In de twee volgende rijen is op analoge wijze de verdeling van de bedrijven over de grootteklassen vermeld.

Het aantal bedrijven, dat in de periode 1968-1980 per saldo uit een grootteklasse verdwijnt volgens deze cijferopstelling is gelijk aan de som van het aantal opgeheven bedrijven en het aantal via vergroting naar een volgende grootteklasse overgegane bedrijven, verminderd met het aantal via vergroting uit een voorgaande klasse toegetreden bedrijven.

In tabel 5 is weergegeven hoe dit zou kunnen verlopen, waarbij het verdwijnen van bedrijven uit een grootteklasse met een -teken en de toetreding met een + teken is aangeduid. Daarbij zal natuurlijk de som van de via vergroting uit een grootteklasse verdwijnende bedrijven gelijk moeten zijn aan de in volgende grootteklassen ingetreden bedrijven. Dit blijkt uit het feit dat horizontaal gesommeerd de optelling per rij op 0 uitkomt.

Tabel 5, zie blz. 9.

Uit tabel 5 blijkt dat de realisering van de versnelde ontwikkeling naar 1980 vrijwel kan plaatsvinden door opheffing van bedrijven beneden een omvang van 90 S.B.E. Dit hoeft natuurlijk niet; er is geen enkele wet die voorschrijft, dat een bedrijf van 130 S.B.E. of groter niet kan worden opgeheven en dat bedrijven beneden b.v. 70 S.B.E. niet in groter getale de kans zullen hebben tot aanzienlijke vergroting dan volgens tabel 5 is verondersteld. Het is alleen niet waarschijnlijk, dat het op grote schaal gebeurt.

Verwezenlijking van het schema, dat in tabel 5 is gevolgd, zou inhouden, dat naar schatting + 26,5% van de totale produktieomvang via opheffing van bedrijven vrijkomt en beschikbaar komt voor uitbreiding van andere bedrijven. Op grond van hier niet vermelde gegevens mag voor de overgang van de cultuurgrond ongeveer een zelfde percentage worden aangehouden.

De financiering van dit deel van de produktie zal moeten worden overgenomen door de vergrotende bedrijven, die hiervoor het benodigde vermogen zullen moeten aantrekken of uit besparingen moeten vormen.

De financiering van deze concentratie van de produktie en de daaraan gekoppelde mechanisatie en uitbreiding en modernisering van de gebouwen

Tabel 5. Een mogelijke ontwikkeling van het bedrijfsgroottepatroon via opheffing en vergroting van bedrijven

Grootteklasse (S.B.E.)	< 30	30	50	70	90	110	150	> 190	Totaal
Verdeling van totale produktieomvang over de grootteklassen (%)									
1968 (% S.B.E.)	3,5	7	11,6	16	15	21	11	15	100
1980 versneld (% S.B.E.)	0,2	0,8	2	4	8	16	28	41	100
Aantal bedrijven									
(x 1 000 bedrijven)									
1968	24	21	23	24	19	20	(+) 8	7	146
1980 versneld	1,5	2,5	4	6	10	14	20	20	78
Afneming 1968-1980	-22,5	-18,5	- 19	- 18	- 9	- 6	+ 12	+ 13	- 68
Afneming (-) en toeneming (+) van aantal landbouwbedrijven (x 1 000) (1968-1980)									
Opheffing (x 1 000 bedrijven)	- 21	- 18	- 16	- 10	- 2	- 1			(-) 68
Vergroting (x 1 000 bedrijven)									
< 30 S.B.E.	- 1,5	+ 1	+ 0,5						0
30- 50 "		- 1,5	+ 1	+ 0,5					0
50- 70 "			- 4,5	+ 1	2	+ 1,5			0
70- 90 "				- 9,5	6	+ 2,5	+ 1		0
90-110 "					-15	+ 8	+ 6	+ 1	0
110-150 "						- 17	+ 10	+ 7	0
150-190 "							+ 5	+ 5	0
> 190 "									0
Prod. volume (S.B.E. opgeheven bedr. in % van totaal)									
	3%	6%	8%	7%	1,5%	1%			26,5%

kan een belangrijk knelpunt zijn in dit proces van schaalvergroting. De door Commissie van Overleg inzake het grondbeleid voorgestelde regeling voor de financiering van de grond kan dit knelpunt aanmerkelijk verlichten. De financiering van de overgang van het grondgebruik is namelijk wel het moeilijkste punt bij de bedrijfsvergroting en de instandhouding van de grotere bedrijven bij de generatiewisseling. De ontworpen regeling die zich in het bijzonder richt op bedrijven die zich ontwikkelen naar een op langer termijn perspectief biedende bedrijfsomvang en bedrijfsopzet, kan dan ook een positief effect hebben.

Samenvatting en conclusie

Het proces van afvloeiing van bedrijfshoofden en bedrijfsvergroting zal in de komende jaren op onze landbouwbedrijven een versnelling kunnen ondergaan. De overheid streeft ernaar dit proces te stimuleren en te ondersteunen en de sociale consequenties ervan te verzachten.

Deze bedrijfsvergroting is een noodzakelijke voorwaarde voor de opvoering van de produktieomvang per man en daarmee voor de aanpassing van de landbouw aan de veranderende economische verhoudingen en de technische ontwikkeling.

Ook een versnelde ontwikkeling van de afvloeiing van bedrijfshoofden en van de concentratie van de produktie op een geringer aantal bedrijven zal binnen afzienbare tijd niet vastlopen op de grenzen van de technische mogelijkheden tot verdere verhoging van de arbeidsproduktiviteit. Ook dan zal voor het grootste deel van onze landbouw de feitelijk gerealiseerde produktieomvang per man nog sterk worden bepaald door het knelpunt van de beperkte bedrijfsomvang. Dit betekent dat ook dan de inkomensmogelijkheden op vele bedrijven nog zullen worden beperkt door de onmogelijkheid om binnen het kader van de te beperkte bedrijfsomvang een goede onderlinge afstemming van arbeidsbezetting en produktieomvang te realiseren, en de moderne technische mogelijkheden economisch verantwoord toe te passen.

Van maatregelen die gericht zijn op een vermelde afvloeiing van oudere ondernemers is in dit verband slechts een gering positief effect te verwachten, omdat deze hun uitwerking hoofdzakelijk hebben op kleinere bedrijven, waarvan de opheffing weinig bijdraagt tot de expansiemogelijkheden van de overblijvende bedrijven. Bovendien is hiervan slechts een tijdelijk effect te verwachten, omdat deze bedrijven op wat langere termijn ook zonder maatregelen grotendeels zullen worden opgeheven.

LITERATUUR

- (1) B.H. Perdok. De ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking: Sociaal Maandblad Arbeid, juli/aug. 1970. Tevens verschenen als Mededelingen en Overdrukken nr. 33 - LEI 1970.

- (2) Prof. dr. A. Maris. Analyse van de huidige structuurproblematiek in de agrarische bedrijfstak. Overdrukken en Mededelingen nr. 31 - LEI 1970.